

A magyar nyelv életútjáról röviden*

HONTI LÁSZLÓ

Az ember számára teljesen természetes a nyelv használata, legtöbbszörre nem is gondol arra, miért éppen olyan az anyanyelve, amilyenek gyerekkorától ismeri és megszokta. Ez különösen akkor igaz, ha valaki egynyelvű, és más anyanyelvűekkel nem vagy alig kerül kapcsolatba. Pedig minden nyelvnek, köztük persze a mi anyanyelvünknek is hosszú és izgalmas élettörténete van. Némelyek kíváncsiságát felkelti nyelvünk titokzatos élete és életútja, és megkísérelnek válaszokat találni a bennük megfogalmazódott olyan kérdésekre, mint például egy-egy szó vagy kifejezés helyes-e vagy sem, honnét származik egy-egy szavunk, miben különbözik a mi nyelvünk más nyelvektől, hogyan alakult ki az általunk, azaz a magyarok által oly természetesnek tűnő módon használt szóbeli közlési eszköz. Az elektronikus és a hagyományos sajtó, valamint a könyvkiadás tengerenyi, gyakran homlokegyenest ellentétes értelmű információt közvetít, ami legfeljebb azt eredményezi, hogy a tájékozódni kívánó személy zavarba kerül, és nem ritkán szimpátia alapján fogad el valamilyen nézetet. E rövidke írás célja, hogy az elfogulatlan olvasó a tudomány felismerései révén jusson hiteles (ám rendkívül rövidre fogott) információkhoz.

A világ sok ezernyi nyelve rokonsági csoportokba, nyelvcsaládokba soroltatott, amelyek tagjai közt hol szorosabb, hol kevésbé szoros atyafiság állapítható meg (vannak persze rokentalanként ismert nyelvek is, mint a baszk). Így például a német és az angol a germán csoport tagjai, az orosz és a szlovén a szlávéi, az olasz és a francia az újlatinéi, ezek együttesen pedig számos más nyelvvel és nyelvcsoporthal a hatalmas indoeurópai (vagy indogermán) nyelvcsalád tagjai. A nyelvcsalád tagjai egy valahai nyelvösből, az ún. alapnyelvből jöttek létre hosszú idő folyamán, amit legjobban talán a latinból kialakult újlatin nyelvek életútja szemléltet (ilyenek az imént említett olaszon és francián kívül egyebek közt a spanyol, a portugál, a katalán és a román), és történetük során számos ősi vonás

* Jubilánssunk hosszú ideje tanítja egyetemen az anyanyelvünkkel kapcsolatos ismereteket. Ez indított arra, hogy a magyarszakos diákokat érdemes lenne röviden, nem túlságosan tudományos, könnyed formában figyelmeztetni a nyelvünkkel kapcsolatos tévtanok mibenlétére, amit e rövid kis írással teszek meg. Részletesebben lásd HONTI–CSÚCS–KERESZTES szerk. 2010, HONTI 2012.

megőrzése mellett sok egyéni újítást is bevezettek az egyes nyelvek. Azt is tudni kell, hogy az egymással tartósabb kapcsolatba került különböző anyanyelvű csoportok (népek) egyebek közt nyelvükben is befolyásolják egymást, kisebb-nagyobb csoportjaik esetleg nyelvet is váltanak, vagyis asszimilálódnak. Ilyen szempontból különösen tarka lehet egy bizonyos nyelvű nép etnikai múltja; a franciák elődei közt a főleg latin nyelvű római telepeseken kívül voltak kelták (gallok) és germánok (frankok) is, így bennük legfeljebb csak kisebb részt csörgedezik „latin” vér (ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről). Nincs ez másként velünk, magyarokkal sem, amit a következőkben próbálok érzékeltetni.

Nyelv és etnikum

Számunkra, magyar anyanyelvűek számára mi sem természetesebb, hogy magyarok vagyunk. A talán 13–15 milliónyi magyarság számára ez teljesen nyilvánvaló. Viszont sokunknak német, szláv vagy egyéb eredetre utaló családnév van, és az annak a jele, hogy valamelyik felmenőnk más anyanyelvű csoporthoz tartozott, akinek leszármazottai, vagyis a mi felmenőink magyarrá lettek. Évszázadok, sőt évezredek óta tart, tartott az ilyen, gyakran nem is tudatosan bekövetkezett „identitásváltás”.

Ennek kapcsán okkal merülhet fel a kérdés: kik voltak, miféle népek voltak honfoglaló elődeink? A történelemből tudjuk, hogy a Kárpát-medencébe beözönlöttek közt a magyar nyelvűeken kívül voltak egyebek közt törökségi idiómákat beszélt elemek is, de őket is honfoglaló magyar őseinkként tartjuk számon, miként a rómaiak sem csak latin nyelvűek voltak, vagy a hun népként ismert hódító tömeg, amelynek voltaképpen nyelvéről, a hun nyelvről szinte semmit sem tudni, rengeteg törökségi, mongol, germán stb. stb. népelemet is magában foglalt.

A honfoglaló magyarság magvának nyelve is a távoli múltból ered, amelyben természetesen sok a homályos pont. Azt azonban a kutatók generációi teljes bizonyossággal megállapították, hogy anyanyelvünk rokonságban van többek közt a vogul, az osztyák, a finn és a lapp nyelvvel, miként a németnek rokona az angolon kívül például az orosz és a portugál is.

Egy-egy nyelv és nyelvcsalád múltjának nyomozásakor fontos kérdés, mikor és hol alakult ki valamely nyelv. E kérdéseket megválaszolni egyáltalán nem könnyű, hiszen lehetetlen egy nyelv életében éles határokat megvonni, amit a nagyon régi írásbeliséggel rendelkező nyelvek kutatói is okkal megállapíthattak. Az uráli nyelvek esetében — a magyarnak köszönhetően — a legrégebb nyelvemlékek hozzávetőleg ezer évre tekinthetnek vissza, ezért a korábbi időszakokat csak a történeti-összehasonlító nyelvtudomány tárhatja fel, de csak mozaikszerűen. Így egy-egy rekonstruálható nyelvtörténeti kor számít határnak, de a kijelölhető időpontok bizonytalanok, és nyilvánvalóan ezen korok nyelvállapotai nem

különböztek lényegesen a közvetlenül megelőzőktől és a közvetlenül utánuk következőktől sem. Ebből fakadóan a nyelvtudomány meghatározta időbeli határok sem lehetnek élesek. Ha azt firtatnánk, milyen idős, vagyis kb. hány éves a magyar nyelv, nem adhatunk pontos választ; amit adhatunk, az is csak nagyon-nagyon viszonylagos. E kérdéshez tartozik az is, mióta beszélhetünk magyar nyelvről. Vajon csak azt követően, hogy őseink elváltak legközelebbi rokonaink elődeitől, vagy csak a honfoglalástól? Ilyen éles határokat nem lehet kijelölni, hiszen a nyelv viszonylag lassan változik, gyakran évszázadokon át érthető marad egy-egy nyelv a beszélők számára, hiszen mi szinte minden nehézség nélkül megértjük Balassi Bálint és Zrínyi Miklós írásait, de a Halotti beszéd maradéktalan megértése már némi iskolázottságot igényel, noha mindezen korokban e szövegek a (korabeli) magyar nyelv megnyilvánulásai voltak. Időben még távolabbra visszamenve is azt tapasztalnánk, hogy az egymást követő generációk számára (szinte) kifogástalanul érthetők voltak a különböző nemzedékek tagjai által anyanyelvükön megformált megnyilatkozások. Így lassan akár a legtávolabbi korokig is eljuthatnánk, például addig a nyelvállapotig, amikor a mai magyar és a mai finn nyelv távoli előzménye nagyjából még egy nyelv volt (mint például a spanyol és a román távoli előzményeként a latin), vagyis a helyzetet némileg karikírozva azt is mondhatjuk, hogy abban a távoli időpontban nyelvünk előzménye számunkra magyar, míg például a finnek számára finn...

Amikor egy nyelv két vagy több nyelvre szétválik, az új nyelvek számos ősi, tehát közös vonást megőriznek (például a szókincs, a nyelvtani elemek és szerkezetek egy részét), miközben az utódnyelvek sok újítást is bevezetnek. Ezen megőrzött régiségek és az egyéni újítások gondos elemzése révén következtethetünk a közös előzményekre, az ún. alapnyelvekre. Az ilyen jellegű kutatómunka eredményeként tudjuk megmondani például azt, miben különbözött egymástól a finnugor és az indoeurópai alapnyelv, míg például a német és a magyar közti különbségek megállapítása sokkal egyszerűbb feladat. Ha anyanyelvünk kialakulásának hosszú történetét tekintjük, három alapnyelvet (azaz három nyelvcsaládot vagy nyelvcsoporthoz) kell megkülönböztetnünk: (1) az uráli alapnyelvet, amelyet az uráli ősnép beszélt, és amely a Kr. e. IV. évezred vége előtt válhatott ketté finnugorra és szamojédra, (2) a finnugor alapnyelvű társaság a Kr. e. III. évezred közepe táján oszlott finn-permi és ugor csoportra, (3) a Kr. e. I. évezred első felében az ugor alapnyelvet beszélt csoportból kiváltak eleink, akiket elő-magyaroknak tekinthetünk. (Az uráli és a finnugor alapnyelvet kellő kritériumok híján egyelőre nem tudjuk világosan elkülöníteni egymástól, míg az ugor alapnyelvben bekövetkezett változások talán elég jól megállapíthatók.)

Az sem közömbös, mikor, hol és milyen körülmények közt élhetett az a nép, amely az alapnyelvet beszélte. Legtöbbnyire olyan távoli korokról van szó, amelyekből nem maradtak, nem maradhattak ránk írásos híradások, ezért csak a

nyelvek kínálta bizonyítékok szolgálhatnak támpontul e problémák valamelyes fokú tisztázásához.

Az uráli és a finnugor alapnyelv létezésének, fennállásának időpontját és helyszínét az indoeurópai nyelvek régmúltjának ismeretében szokás meghatározni, miként az indoeuropaisztika is figyelemmel kíséri az uralisztika/finnugrisztika eredményeit, mivel igazolhatóan évezredekkel ezelőtt is voltak e nyelvek és alapnyelveik közt kapcsolatok, vagyis időben és térben kölcsönös függési viszony van e két nyelvcsalád között.

A finnugor alapnyelvbe az indoeurópai alapnyelv felbomlását követően kialakult (a perzsa és a szanszkrit közös előzményeként ismert) indoírani alapnyelvből kerültek át szavak (jövevényszavak), ilyenek például a magyar *méh* (~ finn *mehi-läinen*), *méz* (~ finn *mesi*), *szarv* (~ finn *sarvi*), *száz* (~ finn *sata*) finnugor kori előzménye.

Az uráli/finnugor nyelvű népek őshazája nagyjából az Urál hegység középső vonulatának mindkét oldalán lehetett, amely terület igen alkalmas volt vadászatra és halászatra; a közös szókincs tanúskodik arról, hogy a távoli ősöknek főleg ezek lehettek a létfenntartási foglalkozásaik (erre utalnak például *íj*, *ív*, *nyíl*, *lő*, *hal*, *háló*, *keszeg*, *fogoly* [madárnév] szavaink).

Anyanyelvünk életének és változásainak tanúságtevői

A magyar nyelv is sok mindent örökölt és el is veszített előzményeiből, az uráli, a finnugor és az ugor alapnyelvből, és persze jónéhány olyan vonást is mutat, amely önálló élete során alakult ki. Ezekből mutatok be egy-egy kis csokrot.

Uráli/finnugor kori örökségünk egyes elemei (magyar–finn párhuzamokkal szemléltetve)

1. szókincsbeli egyezések, pl. m. *megy* (*men-ni*) ~ finn *mene-e* (*men-nä*), m. *él* ~ finn *elä-*, m. *kéz* (*keze-m*) ~ finn *käsi* (*käte-ni*), m. (*meg*)*hal* ~ finn *kuole-*, m. *hal* ~ finn *kala*,

2. magánhangzó-illeszkedés, pl. m. *ház*, *ház-ban* ~ finn *kota* 'fakéregből készült sátor', *koda-ssa* 'sátor-ban', m. *kéz*, *kéz-ben* ~ finn *käsi* 'kéz', *käde-ssä* 'kézben',

3. a többes szám egyik jele, az *i*, pl. m. *hal*, *hala-i-m-ban* ~ finn *kala*, *kalo-i-ssa-ni*,

4. birtokos személyjelek és igei személyragok, pl. m. *ház-am* ~ finn *kota-ni* 'sátra-m', m. *men-tek* ~ finn *mene-tte*,

5. esetragok, pl. m. *kéz-en* ~ finn *käde-llä* (régí **käde-lnä*) 'kéz-en', *taka-na* 'hát-ul',

6. alárendelt mellékmondatot helyettesítő igenévi szerkezetek, pl. m. *ment-em-ben láttalak* (*téged*) ~ fi. *menne-ssä-ni näin sinut*.

Az ugor korból örökölt nyelvi jelenségek

Ugor kori örökségünkben is idézek néhányat (magyar–vogul–osztják párhuzamokkal szemléltetve):

1. m. *eb* ~ vogul *āmp*, *āmp* ~ osztják *āmp*, *amp*, m. *ló*, *lov-* ~ vogul *luw*, *low* ~ osztják *law*,

2. ugor eredetű az eredetileg csak a 'honnan?' kérdésre válaszoló *-l* esetrag, pl. m. *al-ól*, *köz-ül* ~ vogul *kot-al*, *χot-əl* 'honnan' ~ osztják *ta-l-ta* 'innen',

3. a határozói igenév képzője, pl. m. *men-ve*, *men-vén* ~ osztják *měn-min*, m. *halad-va*, *halad-ván* ~ osztják *χuxəl-man*,

4. a fosztóképző, pl. m. *szív-telen* ~ vogul *sim-tāl*, m. *é-tlen* ~ vogul *tē-tāl*,

5. igekötők, pl. m. *el-ment* ~ vogul *ēl-minəs*, osztják *ilə-měnas* 'elment', m. *ki-kel* ~ vogul *kün-kālī* 'kimegy; elmegy', osztják *kim-měnā!* 'menj ki!'

6. egyes igéink többalakúságának megvannak a párhuzamai a másik két ugor nyelvben, pl. m. *ve-sz*, *ve-tt*, *vev-ő*, *vegy-él* ~ vogul *wi-s* 'vett', *wiy-əm* 'veszek', *woj-ən!* 'vegyél!' ~ osztják *wě-s* 'vett', *wěj-əm* 'vettem', *wěj-ä!* 'vegyél!'

7. a „határozói igenév + a 'van' jelentésű ige ragozott alakja” szerkezetet, amely állapotot fejez ki, csak az ugor nyelvek ismerik, pl. m. *meg van írva* ~ vogul *minəm ōli* 'el van menve, elment' ~ osztják *χālman ol* 'el/meg van halva',

8. az ugor nyelvek mindegyike ismeri az alanyi és a tárgyias igeragozás ketősségét, pl. m. *ölök* ~ *ölöm*, vogul *älēm* ~ *äliləm*, osztják *welləm* ~ *wellim*,

9. a lovak életkorának megnevezései részben közösek, pl. m. *másodfű ló* ~ vogul *kit pum luw* (= 'két fű ló') 'másodéves ló', m. *harmadfű ló* ~ vogul *kurəm pum tēm luw* (= 'három füvet evett ló') 'harmadéves ló', *χūrəm pum luw* (= 'három fű ló') 'harmadéves ló',

10. a magyar *kenyeret/pénzt keres* ugor kori tabuisztikus kifejezésre megy vissza, vö. vogul *kins-*, *kins-* 'keres; vadászik': *χul kinsi* 'halászik (azaz halat keres)', *uj kinsi* 'vadászik (azaz állatot keres)' ~ osztják *kěņčä* 'keres, vadászik, halászik': *kul kěņčä* 'halászik (azaz halat keres)', *wajāy kěņčä* 'vadászik (azaz állatot keres)'.

A magyar nyelv önálló életében bekövetkezett változások

Legközelebbi nyelvrokonaik, azaz a vogulok és az osztjakok közös elődeitől történt elkülönülés után is folyamatosan változott a nyelvünk, ezen újításokból is bemutatok néhányat:

1. a megváltozott életkörülmények folytán főleg a szókincs gazdagodott számos új elemmel, ilyenek a belső keletkezésű szavak (pl. *bóg*, *kacag*, *röhög*), a törökségi (pl. *iker*, *hattyú*, *gyűrű*), a latin (pl. *angyal*, *ostya*, *mise*), a szláv (pl. *pap*, *mezsgye*, *kasza*), a német (pl. *polgár*, *fecni*, *bognár*), az olasz (pl. *dús*, *lándzsa*, *pizza*) és egyéb jövevényszavak,

2. új képzők létrejöttével is keletkeztek új szavak, pl. *-ság/-ség: jó-ság, szép-ség ~ -szág: jó-szág, or-szág, -hat/-het: lát-hat, néz-het,*

3. az alapnyelvek korában a legtöbb szó kétszótagú volt, és magánhangzóra végződött, e magánhangzó a honfoglalás körül eltűnt, lekopott a magyarban, pl. m. *hal ~ finn kala, m. nyíl ~ finn nuoli, m. vér ~ finn veri, m. szem ~ finn silmä, m. nyal ~ finn nuole-, m. nyel ~ finn niele-, vö. út ~ Tihanyi alapítólevél utu, had ~ Tihanyi alapítólevél hodu,*

4. több esetragunk főnévből kialakult névutókból keletkezett, pl. *bél* '(eredetileg) valami belseje' > *belen* > *-belen/-balan* > *-ban/-ben* (pl. *ház-ban, kéz-ben*), még vö. *benn(e), kor* 'idő(szak)' > *kort, koron* (vö. pl. *akkoron*) > *-kor* (pl. *öt óra-kor*),

5. a határozott és a határozatlan névelő kialakulása: *a, az, egy,*

6. a *nem* és a *ne* szócskákkal történő tagadás és tiltás létrejötte,

7. kötőszavaink, pl. *hogy, mert, és* anyanyelvünk önállósulását követően születtek meg,

8. a kötőszavas alárendelői mondat szerkezet ugyancsak a magyar nyelv önálló élete során alakult ki, pl. *tudom, hogy esik,*

9. az eredeti „alany – tárgy – állítmány” szórendű mondat mellett megjelent az „alany – állítmány – tárgy” szórendű is, pl. *a fiú könyvet olvas ~ a fiú olvassa a könyvet.*

Zárszó

Tapasztalatból tudom, hogy az anyanyelve különböző aspektusai iránt érdeklődő ember nem feltétlenül a tudomány megfogalmazta nézetekkel szimpatizál, de ez a körülmény persze a tudomány feltárta tényeken semmit sem változtat. Nem árt tudni, hogy tudományos kérdések megválaszolásakor nem az egyéni szimpátia dönt, sőt nem is népszavazással döntünk például abban a kérdésben sem, vajon a Föld forog-e a Nap körül, vagy éppen fordítva...

Irodalom

HONTI LÁSZLÓ 2012. *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

HONTI LÁSZLÓ–CSÚCS SÁNDOR–KERESZTES LÁSZLÓ szerk. 2010. *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság.* Második, bővített kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

A Brief Overview of the Life Path of Hungarian

The origin of a people speaking a certain language usually only partly relates to the origin of people speaking a related language. Almost all peoples have diverse origins except maybe when they live in complete isolation. Hungarians also share a common history with Turkish, Slavic, German and Neo-Latin speaking peoples that is also confirmed by the loan words borrowed from these languages as a result of the mixing of people. Many ancient features of the language of our ancestors related to linguistic affinity have been lost or become faded over a series of contacts, while the influence of other languages may be detected not only in changes in vocabulary but also in different spheres of grammar.

Keywords: language family, linguistic contacts, changes in the independent life of Hungarian language

Honti László
ORCID: 0000-0002-6072-5164
Károli Gáspár Református Egyetem
hontila43@gmail.com